

УДК 340.151

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2024.23.47>

Дерев'яно А.І.

доктор філософії,

Міжрегіональна академія управління персоналом

ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПЕРШИХ ДЕРЖАВНИХ УТВОРЕНЬ

Міграція – це природна функція соціального розвитку, яка мала місце в усі часи і за різних обставин. Саме вона вирішально вплинула на утворення державності, її суспільно-політичні зміни та політичні системи. Сучасний правознавець О. Н. Ярмиш вказує, що міграція – є «складним соціально-демографічним процесом, що впливає на усі сторони соціально-економічного життя суспільства, а на ранніх етапах розвитку людства, міграція стала ключовою в заселенні континентів, формуванні етносів, утворенню держав» [1, с. 3]. Відтак, проблеми міграції привертають увагу не лише археологів, антропологів, філологів, істориків, а й правознавців.

Вплив міграційних процесів на утворення державності досліджували значна кількість вчених, серед яких Л. М. Бостан, С. К. Бостан, Д. В. Велігодський, О. А. Гавриленко, О. В. Тимошук, Б. Й. Тищик, С. Я. Ольговський, І. Б. Усенко, О. Н. Ярмиш та інші, однак умови сучасної дійсності надають означеному питанню особливої актуальності. Відтак, маємо на меті простежити за означеним процесом.

Американський історик Майкл Ден Гордін на основі аналізу ДНК стверджує, що перша рання міграція людей сучасного типу «*Homo sapiens*» відбулася в Африканському континенті ще 80 000 років тому, а на території Азійського та Індійського субконтиненту приблизно 73 000–55 000 років тому [2, с. 6]. Однією з основних причин такого пересування була потреба в нових ресурсах через виснаження місцевої флори та фауни. Збільшення чисельності населення також

змушувало групи людей шукати нові місця для життя, де б вистачало природних засобів для існування. Міграція по континентах не тільки допомагала людям виживати у важких умовах, але й сприяла їх розселенню по всій планеті, ведучи до формування різних культур та цивілізацій. Перехід від збиральництва до землеробства та скотарства розпочався в долинах річок Африки та Південної Азії приблизно у 7000–5000 році до н. е. Цей період позначився переходом від кочового до осілого способу життя, що стало основою для появи перших цивілізацій та державних утворень, таких як Ур, Кіш, Лагаш, Вавилон, Єгипет та інші.

У III тисячолітті до н.е. в регіоні Межиріччя відбувалися значні міграційні процеси, які мали великий вплив на формування нових цивілізацій. Одним із таких процесів була міграція аккадського населення на південь, до земель шумерів. Це призвело до створення шумеро-аккадського царства, яке проіснувало орієнтовно близько ста років та було однією з перших відомих в історії держав, що поєднувало дві великі культури та нації – шумерів та аккадців. Пізніше, у II тисячолітті до н.е., на території історичної Палестини з'явилися давньоєврейські кочові племена. Вони мігрували через річку Євфрат і оселилися в цьому регіоні. Приблизно у XII–XI століттях до н.е., коли вплив Єгипту на держави Палестини і Фінікії ослаб, союз ізраїльських племен витіснив і підкорив місцеві ханаанські племена. Цей процес призвів до асиміляції, внаслідок якої ізраїльський народ розвинув осілу цивілізацію з землеробською культурою, що стало важли-

вим етапом у формуванні давньоєврейської державності [1, с. 3–4]. У політичному контексті цей період характеризувався формуванням надобщинних владних структур. Ізраїльське суспільство знаходилося на стадії переходу від племінної організації до створення протодержавних форм управління. Керівництво союзом племен здійснювалося через ради родової знаті та, так званих, «суддів» – виборних вождів, які мали значний вплив. Зберігалися також племінні органи управління – народні збори, але найбільшу вагу мало внутрішньообщинне керівництво, де глава роду мав беззаперечну владу. У XI столітті до н.е. під впливом зовнішньої загрози з боку нових племен філістимлян, ізраїльські общини та племена об'єдналися, утворивши єдину протодержаву. На зборах представників племен був обраний перший цар Ізраїлю – Саул. Цей вибір став важливим моментом у політичному розвитку Ізраїлю, оскільки започаткував принцип обрання або загальнонародного затвердження носія влади, який став основою ранньої державної організації. Означений процес відображав поступовий перехід від племінної демократії до централізованої монархічної системи управління [3, с. 38].

Пік міграційних процесів, які мали визначальний вплив на формування державності, припадає на II тисячоліття до нашої ери. Так, племена арійів, які належали до індоєвропейських племен, прийшли в Північну Індію з Центральної Азії через басейн річки Інд. Цей період знаменував початок нової епохи в історії Індії. Арії поступово осіли на території сучасної Північної Індії, зокрема в долині Гангу. У VII–VI століттях до н. е. арійські племена заснували на цих землях свої перші держави, які стали основою для подальшого розвитку індійської цивілізації та утворення великих імперій, таких як Магадга та Маур'їв [4, с. 171–172]. Водночас із формуванням державності, почали складатися соціальні та релігійні системи, які пізніше стали фундаментом для індійської ведичної культури [5, 495–561; 6, 305–318].

Європейський континент також переживав свої міграційні процеси, які мали величезне історичне значення. Так, на початку II тисячоліття у центральну та південну частини Балканського півострова з півночі переселилися племена ахейців та іонійців [7, с. 138]. Вони підкорили автохтонне населення цього регіону – пеласгів та мінойців. Внаслідок завоювання відбулася культурно-етнічна асиміляція, яка стала основою для формування високорозвиненої крито-мікенської цивілізації. Остання відзначалася багатством культурних здобутків, які виникли внаслідок взаємодії різних народів. Вона об'єднувала елементи як мінойської, так і ахейської спадщини. Крито-мікенська цивілізація проявлялася у вигляді ряду державних утворень, таких як Каноське та Мікенське царства, які відігравали важливу роль у політичному та культурному житті регіону. Архітектура, мистецтво, релігія та інші аспекти життя цих держав залишили значний слід в історії античної Греції та вплинули на її подальший розвиток. Особливістю держав цього періоду став їхній монархічний устрій, наявність великих державно-храмових господарств та земельних общин [3, с. 94].

Наступна хвиля міграції на Балканах, яку можна охарактеризувати як вторгнення, відбулася у XII столітті. Так, з півночі почалося переселення і завоювання півдня племенами дорійців. Саме це переселення вплинуло та стало однією із підстав для остаточного розпаду первіснообщинного ладу та утворення грецької державності у формі міст полісів (Афіни, Спарта, Фіви, Крит, Корінф та інші).

Античний поліс – це самостійна, невелика за розміром держава із республіканською формою правління. Саме вона стала характерною рисою Стародавньої Греції та всього античного світу. До VI століття до н.е. на перший план серед кількох сотень полісів вийшли Афіни та Спарта. Кожен поліс був політичним всесвітом для своїх громадян, зі священними для міста формами політичного устрою, традиціями, звичаями та правовою системою.

Поза межами цього політичного устрою залишалися раби, чужинці-іноземці, навіть ті, хто походив з інших грецьких полісів.

Розвиток грецьких міст-полісів на Балканах зумовив наступну міграцію, яка виникла інертно. Йдеться про масове переселення переможених племен ахейців та іонійців зі своїх земель – материкових Балкан на сусідні острови та узбережжя Середземного та Чорного морів. За твердженням сучасного історика права О. Н. Ярмиша, велика грецька колонізація могла відбуватися за ініціативи міської влади митрополії або ж на основі приватного рішення. Однак, новозасноване місто-колонія одразу набувало незалежного статусу, зберігаючи із митрополією партнерські, торгово-економічні відносини або ж розриваючи їх, ворожі стосунки [1, с. 6].

Як зазначають вітчизняні дослідники міжнародного права О. А. Гавриленко та Т. Л. Сироїд, грецька колонізація відбувалася у декілька послідовних етапів. По-перше, визначалося місце нового переселення, яке б мало вигідне географічне розташування, сприятливий клімат, землі для господарства. По-друге, відбувався набір емігрантів – бажаючих здійснити колонізацію. Цей процес проходив добровільно, за згодою громадян. Останні вносили грошову чи майнову заставу, яка була гарантією міграції та складала матеріальну базу для її здійснення. Чисельність однієї колоніальної експедиції складала, зазвичай, декілька сотень. Її очолював призначений митрополією або обраний колоністами Архагет. Третій етап полягав у процесі перевезення колоністів на кораблях. Він розпочинався із релігійної складової – поради і благословення оракула Аполлона, який був покровителем колоністів. Наступний етап починався при прибутті на місце розташування, розселенні, організації господарства. Колоністи, перш за все, споруджували оборонні стіни міста, потім здійснювали розподіл землі, уважно відокремлюючи сільські та міські території, де мала бути міська забудова. Останній

етап полягав у самостійному розвитку міста поліса [8, с. 59–60].

До нашого часу в Афіньському епіграфічному музеї зберігся унікальний артефакт – афіньський декрет про відправлення та облаштування колоністів в Брею, що датується 446–445 рр. до н.е., вирізьблений на мармуровій брилі. Джерело регламентує процес відбору емігрантів, розподіл земель, відносини між митрополією та колонією. «Рада, до якої (бажаючий вирушити до колонії) з'явиться або запишеться (до складу колоністів), нехай його включає і нехай він вносить заставу..., забезпечить собі телиць для здійснення жертви для отримання сприятливих ознак з приводу (відправлення) колонії в таких розмірах, які вони визнають потрібними, – фіксує документ, – обрати геоніомів в кількості десяти осіб, по одному від філії; нехай вони розподілять землю, а Демокліду, як автократу, упорядкувати колонію якнайкраще» [9, с. 42].

Колоністам гарантувалася військова допомога у випадку нападу на них. Поселенці, які не погоджувалися чи порушували приписи декрету, а також їхні діти могли бути позбавлені політичних та громадянських прав, зазнати конфіскації майна [10, с. 9]. «Якщо ж хто-небудь поставить на голосування що-небудь, що суперечить записаному на стелі, або який-небудь оратор буде публічно виступати (проти цього), або почне закликати до скасування чи порушення якогось з пунктів цих постанов, то нехай будуть позбавлені громадянських прав і він сам, і його діти, а майно конфісковано і десята частина буде (присвячена) богині ... нехай стосовно колонії в Брею буде так», – йдеться у декреті [7, с. 42].

Текст документу також висвітлює мету колонізації: «Для підтримки позиції влади в новому регіоні, який був багатий на копальні із дорогоцінними металами, які слід там видобувати» [11]. Незважаючи на наявність каменю, де фактично зафіксовано заснування міста-поліса Брею, яке було колонією Афін, подальша його історія не відома, так само як і не відоме точне його розташування. Вчені

висловлюють ймовірність, що це територія Фракії або Халкідіки [12, с. 848–849].

Римський філософ, дослідник стародавньої грецької спадщини Плутарх, аналізуючи політичну діяльність архонта Перікла, наводить приклади його соціальної програми, яка мала на меті полегшити економічне становище людей, вирішити проблеми із безробіттям. Вона полягала у проведенні планової міграції з метою колонізації нових територій. Так, поселенці «відбули до Бреа, тисячу громадян відправилися до Херсонеса, стільки ж до Фракії, п'ятсот до Наксосу, половина з них до Андроса» [13].

Таким чином, можемо стверджувати, що процес грецької міграції не був стихійним явищем, а мав державну підтримку і відображався у формі цілісної політичної програми. Загалом, як результат, на північному узбережжі Африки (регіон сучасної Лівії) утворилися міста-поліси Кірена, Аполлонія, Барка. На території Малої Азії (південний захід сучасної Туреччини) були засновані Троя, Ефес, Мілет, Галікарнас. [1, с. 5]. На території південної Італії та Сицилії – Куми, Тарант, Сибаріс, Кротон, Неаполь. Грецькі міста-колонії в Іспанії були менш численними, проте там успішно розвивалися Емпоріон та Роде. Значне розселення колоністів відбулося на території Франції в районі сучасного Провансу. Шукаючи нові торгові можливості в Західному Середземномор'ї, греки фокейці заснували Массалію (сучасний Марсель), Нікею (сучасна Ніцца), Агата Тіке (сучасний Агд), Антіполіс (сучасний Антіб) [7, с. 138].

На території сучасної України на узбережжі Чорного моря також є грецька спадщина. Ольвія – заснована в середині VI століття до н. е. на правому березі Бузького лиману, неподалік від сучасного Миколаєва. Ольвія була великим торговим, культурним і політичним центром Північного Причорномор'я. Херсонес Таврійський з'явився в кінці VI століття до н. е. на південно-західному узбережжі Криму, на території сучасного Севастополя. Херсонес був важливим економічним і політичним

центром та проіснував понад тисячу років. Пантікапей бере початок в кінці VII століття до н. е. на місці сучасної Керчі. Він став столицею Боспорського царства, об'єднавши під своїм контролем більшість грецьких колоній на східному узбережжі Криму. Феодосія була заснована в VI столітті до н. е. на південно-східному узбережжі Криму. Місто було важливим портом і центром торгівлі. Тіра – заснована в VI столітті до н. е. на місці сучасного міста Білгород-Дністровський в Одеській області. Вона була значним торговим і культурним центром на західному узбережжі Чорного моря. Калос-Лімен започаткував себе у IV столітті до н. е. на північно-західному узбережжі Криму на місці сучасного села Чорноморське [14; 15].

Висновки. Отже, лише через міграційні процеси стало можливим утворення великої кількості міст – держав на морських узбережжях, поширення грецької правової традиції, республіканських стандартів управління полісом, еллінської філософії, культури тощо. Причинами такої масової міграції населення з Балкан стало зростання населення в грецьких містах-державах, нестача землі, через її концентрацію в руках заможних родин, пошуки нових джерел сировини і земельних угідь. Окрім того, греки шукали нові ринки для продажу своєї продукції, а також ресурси, яких не вистачало на Балканах, такі як метали, зерно та інші сировинні матеріали. Заснування колоній на стратегічних торгових шляхах дозволяло їм контролювати торгівлю і забезпечувати постійні поставки необхідних ресурсів. Політичні конфлікти та боротьба за владу в грецьких містах-державах часто призводили до внутрішньої нестабільності, що також посилювало процес міграції. Впливові та багаті політики, які програвали під час виборів, зазвичай знаходили можливість почати нове життя в колоніях, де могли знайти нові можливості для побудови державницької кар'єри. Колонізація також була способом для вирішення соціальних проблем, таких як перенаселення та зменшення соціальної

напруги. Колонії надавали можливість для соціального та економічного підйому тим, хто міг дозволити собі виїхати з метрополії.

Разом з тим, наслідки грецької колонізації мали визначальний характер для кожного з регіонів. Грецькі колонії стали важливими торговими і культурними центрами, які сприяли обміну ідеями, технологіями і товарами між Грецією та іншими частинами Середземномор'я. Означений процес сприяв збагаченню місцевих культур і розвитку нових форм мистецтва, науки і філософії, збереженню античної спадщини, що вплинула на подальший розвиток європейської культури і науки. Грецька культура справила вплив на архітектуру, літературу, звичаєве право та інші аспекти життя в колоніях і на прилеглих територіях. Нові міста-поліси сприяли розвитку торгівлі і економіки в регіонах, де вони були засновані. Вони забезпечували нові джерела сировини і були важливими торговими центрами, що з'єднували різні економічні зони Середземномор'я. У колоніях часто формувалися нові політичні структури, які могли бути відмінні від тих, що існували в метрополії. Мова йде про різні форми прав-

ління, такі як демократія, олігархія і монархія. Грецька колонізація вплинула на місцеві народи, з якими греки мали відносини, що призвело до інтеграції грецької правової традиції з місцевими нормами звичаєвого права і, як результат, до соціальних і економічних змін у місцевих суспільствах.

Таким чином, можна зробити висновок, що однією із головних причин утворення значної кількості грецьких держав – міст-полісів стала державна міграційна політика митрополій, яка здійснювалася на основі звичаєвого права та рішень архонтів з метою вирішення соціально-економічних та політичних проблем полісу: подолання безробіття, покращення економічного становища населення, створення нових торговельних зав'язків, пошук джерел видобутку сировини, корисних копалин тощо. З часом, через територіальну віддаленість від митрополії кожен поліс будував свою власну автономну і незалежну політичну та соціальну організацію, що сприяла розвитку різних форм державного управління, утворення правової системи, накопичення власних джерел права шляхом формування законодавства.

Анотація

У статті проаналізовані міграційні процеси які вплинули на утворення державності Простежено за першими міграційними потоками та процесом утворення держав в країнах Стародавнього Сходу та Стародавньої Греції. Проаналізовано афінський декрет про відправлення та облаштування колоністів в Бреа, який регламентував процес відбору емігрантів, розподіл земель, відносини між митрополією та колонією, висвітлював мету такої міграції.

Стверджується, що процес грецької міграції не був стихійним явищем, а мав державну підтримку і відображалася у формі цілісної політичної програми, в результаті якої утворилася значна кількість міст колоній на північному узбережжі Африки, території Малої Азії, південної Італії, Іспанії, Франції та України. Завдяки такому процесу стало можливе поширення грецької правової традиції, республіканських стандартів управління полісом, еллінської філософії, культури тощо. Причинами такої масової міграції населення з Балкан стало зростання населення в грецьких містах-державах, нестача землі, через її концентрацію в руках заможних родин, пошуки нових джерел сировини і земельних угідь. Окрім того, греки шукали нові ринки для продажу своєї продукції, а також ресурси, яких не вистачало на Балканах, такі як метали, зерно та інші сировинні матеріали. Заснування колоній на стратегічних торгових шляхах дозволяло їм контролювати торгівлю і забезпечувати постійні поставки необхідних ресурсів. Політичні конфлікти та боротьба за владу в грецьких містах-державах часто призводили до внутрішньої нестабільності, що також посилювало процес міграції. Впливові та багаті політики, які

програвали під час виборів, зазвичай знаходили можливість почати нове життя в колоніях, де могли знайти нові можливості для побудови державницької кар'єри. Колонізація також була способом для вирішення соціальних проблем, таких як перенаселення та зменшення соціальної напруги. Колонії надавали можливість для соціального та економічного підйому тим, хто міг дозволити собі виїхати з метрополії.

Ключові слова: міграція, міграційне право, історія права, державна політика, міграційна політика, Стародавній Світ, Античність, поліс.

Derevianko A.I. Reasons for the emergence of migration processes and their influence on the formation of the first states

Summary

The article analyses migration processes as a natural function of social development that influenced the formation of statehood and its socio-political processes. The first migration flows and the process of state formation in the countries of the Ancient East and Ancient Greece are traced. The Athenian decree on the sending and settlement of colonists in Brea, which regulated the process of selection of emigrants, distribution of land, relations between the metropolis and the colony, and highlighted the purpose of such migration, was analyzed. It is argued that the process of Greek migration was not a spontaneous phenomenon, but had state support and was reflected in the form of a coherent political program, as a result of which a significant number of colonial cities were formed on the northern coast of Africa, the territory of Asia Minor, southern Italy, Spain, France and Ukraine. Thanks to this process, it became possible to spread the Greek legal tradition, republican standards of polis management, Hellenic philosophy, culture, etc. The reasons for such mass migration of the population from the Balkans were the growth of the population in the Greek city-states, the lack of land due to its concentration in the hands of wealthy families, and the search for new sources of raw materials and land. In addition, the Greeks were looking for new markets to sell their products, as well as resources that were lacking in the Balkans, such as metals, grain, and other raw materials. Establishing colonies on strategic trade routes allowed them to control trade and ensure constant supplies of necessary resources. Political conflicts and power struggles in the Greek city-states often led to internal instability, which also increased the process of migration. Powerful and wealthy politicians who lost elections usually found an opportunity to start a new life in the colonies, where they could find new opportunities to build a career as a statesman. Colonization was also a way to solve social problems such as overpopulation and reduce social tension. Colonies provided an opportunity for social and economic advancement to those who could afford to leave the metropolis.

Key words: migration, migration law, history of law, state policy, migration policy, Ancient World, Antiquity, policy.

Список використаних джерел:

1. Міграційні процеси в Україні і світі: історико-юридичні аспекти. Матеріали XIV Міжнародної історико-правової конференції. 4 – 7 вересня 2005 року, м. Балаклава / ред. кол. О. В. Тимошук, Д. В. Велігодський, О. Н. Ярмиш, І. Б. Усенко та ін. Сімферополь: ДіАйПі, 2005. 430 с.
2. Michael D. Petraglia; Bridget Allchin. The Evolution and History of Human Populations in South Asia: Inter-disciplinary Studies in Archaeology, Biological Anthropology, Linguistics and Genetics. Springer Science & Business Media. 2007. 465 p.
3. Бостан Л.М., Бостан С.К. Держава і право епохи станово-кастового суспільства. Запоріжжя: Просвіта, 2003. 360 с.

4. Дахно І. І. Країни світу: енциклопедичний довідник. Київ. «МАПА». 2004. 608 с.
5. Рубель В. А. Історія середньовічного Сходу.: Підручник. Київ. «Либідь». 2002. 736 с.
6. Головченко В. І., Рубель В. А. Нова історія Азії та Африки. Київ. «Либідь». 2010. 520 с.
7. Тищик Б. Й. Історія держави і права країн Стародавнього світу: Навч. посібник. Львів: Світ, 2001. 384 с.
8. Гавриленко О. А. Історія міжнародного права: стародавня доба : навчальний посібник / О. А. Гавриленко, Т. Л. Сироїд. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. 232 с.
9. Гавриленко О. А. Історія держави і права України: стародавня доба : навчальний посібник. Харків: ХНУВС, 2011. 64 с.
10. Гавриленко О. А. Право античних держав Північного Причорномор'я: навчальний посібник. Харків: НУВС, 2004. 111 с.
11. Brea inscription in the original. URL: <https://epigraphy.packhum.org/error>
12. Hansen, Mogens Herman & Nielsen, Thomas Heine An inventory of archaic and classical poleis. New York: Oxford University Press. 2004. P. 848–849.
13. This webpage reproduces one of The Parallel Lives by Plutarch published in Vol. III of the Loeb Classical Library edition, 1916 URL: https://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Plutarch/Lives/Pericles*.html
14. Ольговський С. Я. Давньогрецькі міста-колонії Північного Причорномор'я: навчальний посібник. К.: КНУКіМ, 2007. 149 с.
15. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н.е.- перша половина VI ст. н.е.). Монографія. Харків: Парус, 2006. 352 с.